

myntstudier

Mynttidskriften på Internet

Nr 2007:1 - mars

www.numismatiskafor forskningsgruppen.su.se

Gert Rispling 65 år 2007-03-28

Kenneth Jonsson

I *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1992:6 upmärksammades Gert Risplings 50-årsdag. När han nu fyller 65 år finns det anledning att blicka tillbaka på hans insatser inom numismatiken. Fredliga handelskontakter under vikingatiden medförde att Sverige idag har en av de rikaste samlingarna i världen av islamiska mynt från perioden ca 700-1000. Hittills har fler än 85.600 ex. inklusive efterpräglningar hittats i Sverige. Gert Rispling har inom numismatiken under flera decennier varit synonym med islamiska mynt.

När han inledde sin högre utbildning var det emellertid det arabiska språket som stod i centrum. I hans fil.kand. examen 1974 vid Stockholms universitet ingick fyra betyg i arabiska och 1967-1973 arbetade han som amanuens i arabiska vid institutionen för orientaliska språk. Han hann också med långa studieresor i arabvärlden, bl.a. ett år i Kairo.

Tack vare sina språkkunskaper i arabiska fick han 1975 arbete vid Kungl. Myntkabinettet (KMK) i Stockholm. Hans arbetsuppgift var att bestämma de islamiska mynten inom det internationella CNS-projektet (*Corpus nummorum saeculorum IX-XI qui in Suecia reperti sunt*), där alla vikingatida myntfynd i Sverige skulle publiceras. Fram till 1983 medverkade han i tre CNS volymer (nr 5, 9-10 i bibliografin nedan).

De följande fyra åren innehade han en doktorandtjänst vid Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Uppgiften nu blev att samla in, bearbeta och analysera efterpräglningarna av islamiska mynt. Det var ett arbete som krävde stora kunskaper om islamisk numismatik i allmänhet, stilkänsla, stor arbetskapacitet och tålamod

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

Fig. 1. Gert Rispling 2007.

för att för urskilja och sedan stampbestämma mynten. Att khazarerna och volgabulgarerna präglade mynt var känt (men inte allmänt accepterat) sedan tidigare, men i och med Gerts arbete visade det sig att de var betydligt mer omfattande såväl i tid som i antal jämfört med vad man tidigare har antagit. Han kunde också förfina dateringarna. Det finns också många grupper med efterpräglings som inte kan inordnas i dessa två stora grupperingar (fig. 2). Det är en av anledningarna till att katalogen ännu inte blivit publicerad. Vissa detaljproblem har han redan behandlat i tryck

Fig. 2. Efterpräglings av okänt ursprung med ett falkmotiv på åtsidan. En möjlighet är att den präglades av ruserna i Kiev. Slagen på 940-talet.

(bl.a. 11, 13, 19) och framförallt gäller det en artikel (23).

Internationellt är han sannolikt mest känd för sitt arbete med efterpräglingsarna. Kanske mindre känt för en större publik är att han behandlat i stort sett hela 900-talets myntning i detalj. Inom detta område har han byggt upp ett synnerligen omfattande stampkartotek. Det utgör basen för hans ingående kännedom om utvecklingen av det tekniska utförandet (fabrik), stil, bitecken och olika typer av varianter vid de närmare 100 myntorter som var aktiva.

Ett område som han varit speciellt engagerad i är myntens sekundära egenskaper vilket resulterat i flera artiklar om graffiti och proberingsspåår (14-15, 38, 53).

Åren 1988-1996 samt periodvis 1998 och 2001-2002 var han knuten till Numismatiska Forskningsgruppen (NFG) [i början med namnet Numismatiska institutionen]. Han fortsatte då att bestämma och samla in uppgifter om islamiska mynt. Då och även senare har han varit behjälplig som handledare för studentuppsatser om islamiska mynt vid NFG.

Ett stort antal internationella institutioner och kollegor anlitar honom löpande vid bestämning av mynt. Tre av dessa bör speciellt nämnas. Främst gäller det den omfattande hjälp och bidrag han lämnat till ett projekt som startades av en amerikansk forskare, Thomas Noonan, för att publicera alla skatter med islamiska mynt från perioden ca 700-1000. Antalet mynt uppgår till flera hundra tusen och i tryck beräknas katalogen omfatta ca 1000 sidor. Arbetet, som pågått under flera decennier, har efter Noonans bortgång övertagits av Roman Kovalev. Under 1988 arbetade Gert under ett antal månader uteslutande med att bestämma de islamiska mynten till Ralf Wiechmanns avhandling (Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein. Vom "Ringbrecher" zur Münzwirtschaft) som publicerades 1996. Slutligen har han, delvis som anställd 1997

och senare, bestämt de islamiska mynten i de nya skatter som har hittats i Danmark. Han har själv eller tillsammans med andra publicerat ett flertal fynd (16, 27, 36, 45, 58, 61).

Fynden från utgrävningar i såväl Sverige som utomlands är i antal mynt inte imponerande, men de är ofta i dåligt skick och kräver därför betydligt större arbetsinsats per mynt jämfört med mynt som hittas i skattfynden. För bestämningarna av dessa mynt är Gert värd allt beröm.

Sommaren 1999 hittades en gigantisk skatt (fördelad på två depåer drygt 3 m från varandra) i Spillings, Othem sn, Gotland. Med sina 65 kg är den världens största bevarade skatt från vikingatiden. Alla mynten i skatten är fortfarande inte konserverade, men antalet uppgår till ca 14.300 ex. varav ca 99% är präglade i Kalifatet. Man kan uppskatta antalet övriga mynt, med ledning av den tredjedel av skatten som är genomgången av Gert, till ca 95 sasanidiska, ca 130 khazariska (fig. 3), ca 80 övriga efterpräglingar, ca 3 bysantinska samt ca 10 nordiska mynt (jfr nr 54 i bibliografin). Under 2002-2004 var Gert anställd av Gotlands Fornsal, Visby med uppgift att bestämma de mynt som hade konserverats. Det var ingen lätt uppgift eftersom ca 88% av mynten var fragmentariska. Skattens slutmynt är 870/1 och den innehåller lika många mynt från 800-talet som alla tidigare kända svenska skatter tillsammans. 900-talets myntning i Kalifatet

är mycket väl representerad i svenska skatter och belyser myntningen mycket bra. 700- och 800-talens myntning är däremot mycket sämre representerad i svenska fynd och för Gert hade det därför tidigare inte varit meningsfullt att studera och registrera detaljer i myntens utförande för att inte tala om att registrera stamparna. För att klara problemen med de fragmentariska mynten i Spillings, som många andra forskare hade nöjt sig med att datera inom vida ramar, blev det emellertid nödvändigt att studera framförallt 800-talets myntning mer i detalj. Därmed kan man säga att Gert också kommit att bli expert på ett nytt område. Nicholas Lowick, som fram till sin bortgång 1986 varit anställd på myntkabinettet vid British Museum, hade arbetat på en katalog över den abbasidiska dynastiens myntning. Den har senare redigerats och kopierats upp i ett antal exemplar som spritts till forskare över hela världen. Den är idag ett inofficiellt referensverk och blev utgångspunkten för Gerts studier. Under arbetets gång har han funnit ett mycket stort antal tillägg liksom att många uppgifter behöver korrigeras.

De senaste åren har han arbetat vid KMK, dels för att uppordna de tidiga abbasidiska mynten i KMK (finansierad av Gunnar Ekströms Stiftelse för numismatisk forskning), dels för att bestämma mynt i KMK samt fyndmynt från Danmark.

Gert har ett mycket stort internationellt kontaktnät och han har deltagit i många internationella symposier. Under årens lopp har han fått ett antal internationella utmärkelser och hedersuppdrag vilket visar den uppskattning som hans arbete rönt. Åren 1989-1992 var han numismatisk rådgivare åt Tübingens universitet i Tyskland. I USA höll han 1992 "Stack Memorial Lecture" vid American Numismatic Society, New York. För det bästa verket som publicerats inom islamisk numismatik under 1990-1992 erhöll han 1993 Samir Shammass nyinstitfide pris i islamisk numismatik av Royal Numismatic Society, London. Av Numismatiska Föreningen i

Fig. 3. Khazariska riket. Detta mynt med inskriften Moses Guds sändebud ingick i Spillings-skatten. Det väckte sensation genom att det kunde kopplas till khazarernas myntning. Khazarerna bekände sig till judendomen. Präglad ca 837/8.

Finland utsågs han till korresponderande ledamot 1995. I England har han varit gästforskare vid St. Cross College i Oxford 1998. I år har han av Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, Köpenhamn erhållit en medalj som tack för sina insatser.

I olika artiklar har Gert samarbetat med ett stort antal personer; Feisal Aboshimme (se nr 57 i bibliografin), Kjell Brisholm (16, 27, 37), Inger Hammarberg (14-15, 46, 52), Gert Hatz (36), Bengt Hovén (17), Roman Kovalev (44), Brita Malmer (18), Jens Christian Moesgaard (45), Yahangir Yassi (50, 52), Leif Zerpe (58, och Majvor Östergren (81).

Gert Rispling är en i en rad framstående svenska kännare av islamiska mynt, där framförallt Carl Johan Tornberg 1807-1877 och Ulla S. Linder Welin 1909-1983 bör nämnas. Han har därmed på ett mycket förtjänstfullt sätt fortsatt en tradition som tog en blygsam början redan för 300 år sedan. Förhoppningsvis kommer han också att fortsätta sitt arbete, nu som pensionär, för utan hans kunskaper kommer islamiska mynt i svenska samlingar att för oss övriga vara ett fascinerande men till största delen fördolt material. Vi är många som idag har anledning att gratulera Gert på hans födelsedag och tacka honom för vänskap och alltid beredvillig hjälp under årens lopp.

Gert Risplings bibliografi 1969-2007

Bibliografin utgör en bearbetning av en förteckning som han själv har utarbetat.

1969

- 1 Översättning av: Tawfiq al-Hakîm, En kula i hjärtat (Rasâsa fî 'l-qalb). En teaterpjäs på det egyptiska folkspråket översatt till svenska. Institutionen för orientaliska språk, Stockholms universitet.

1973

- 2 Sång till talet. Studier i arabistikens och den allmänna språkvetenskapens utkanter. Specialarbete i arabistik för 4 betyg i

arabiska, Institutionen för orientaliska språk, Stockholms universitet, 1973.

- 3 [Översikt över forskningen vid] Institutionen för orientaliska språk. Humanistisk forskning vid Stockholms Universitet (tills. med A. Imber, L. Johanson, S. Rosén, C. Suneson och G. Wada-Lindberg). Stockholm 1973, 138-148.

1975

- 4 Svensk-arabisk ordlista [i transkription]. Stockholms universitet, Institutionen för orientaliska språk. Stockholm 1975, 150 s.

1977

- 5 *CNS 1. Gotland, 2. Bäl - Buttle*. Stockholm 1977 (medförfattare).
- 6 *Något om arabiska mynt*, I. Stockholm 1977. 4 s.

1978

- 7 *Något om arabiska mynt*, I. Stockholm 1978. 8 s. (rev. upplaga av nr 6).

1981

- 8 Om importen av islamiska mynt till Gotland under vikingatiden. *NNUM* 1981:8, 154-158 (tills. med Brita Malmer).

1982

- 9 *CNS 1. Gotland, 3. Dalhem - Etelhem*. Stockholm 1982 (medförfattare).
- 10 *CNS 1. Gotland, 4. Fardhem - Fröjel*. Stockholm 1982 (medförfattare).

1983

- 11 Die-linked tenth-century Islamic imitations in Sweden. *SCMB* 1983 June, 146-148.
- 12 *CNS 8. Östergötland. 1. Ålvestad - Viby*. Stockholm 1983 (medförfattare).

1985

- 13 Islamic imitations. A contribution on account of the publication of a Ghaznawid/Samanid mule. *NNÅ* 1982 (tryckt 1985), 27-40.
- 14 Graffiter på vikingatida mynt. *Hikuin* 11 (Festskrift till Brita Malmer), Moesgård 1985, 62-78, 329 (tills. med Inger Hammarberg).

- 15 Graffiter: Runor och tecken på kufiska mynt funna i Sverige. *Numismatisk Rapport* 1985:2, 96-101 (tills. med Inger Hammarberg). 1986
- 16 Gotländskt myntfynd utgrävt i orört skick. *SNT* 1986:1, 4-7 (tills. med Kjell Brisholm). 1987
- 17 Nicholas M. Lowick (1940-1986). *NNUM* 1987:1, 8 (tills. med Bengt Hovén).
- 18 Nicholas M. Lowick 13/12 1940 - 11/11 1986. *SNT* 1987:2, 45 (tills. med Brita Malmer).
- 19 Coins with crosses and bird heads - Christian imitations of Islamic coins? *Fv* 1987:2-3, 75-87.
- 20 Islamische Münzen in Schweden. *Der Islam* 64, 1987:1, 105-110 (Berlin & New York). 1989
- 21 Arabische Münzen und deren Nachprägungen in Silberfunden der Wikingerzeit. *Lesebuch zur Ausstellung Europa und der Orient: 800-1900* (red. G. Sievernich och H. Budde), Berlin 1989), 9-13, 132.
- 22 Names of the engravers on 10th century Islamic coins. *NM XXXVII* (Llt, Festskrift till Lars O. Lagerqvist), 329-335. 1990
- 23 The Volga Bulgarian imitative coinage of al-Amir Yaltawar ("Barman") and Mikail b Jafar. *Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking-age Coinage 1-4 June 1989* (red. K. Jonsson och B. Malmer). Comm. NS 6, 275-282.
- 24 Ulla S. Linder Welin and Numismatics. *Pioneers in Islamic Numismatics. Yarmouk Numismatics* 2, 1990:1, 13-16.
- 25 Nytt Mecka för arabiska mynt. *SNT* 1990:7, 148-151. 1991
- 26 Numismatiskt symposium i Tübingen. *NNUM* 1991:6, 111.
- 27 The Häffinds IV hoard: A methodological experiment. *NNÄ* 1985-86 (tryckt 1991), 39-52 (tills. med Kjell Brisholm).
- 28 Dirham. *Nationalencyklopedin*, vol. 5, 14. 1992
- 29 Vikingatida arabiska mynt. *GNF-aren* 1992:1, 2-6.
- 30 Islamiska mynt. *Nationalencyklopedin*, vol. 9, 593-594. [Förkortad version på CD-Rom (2 uppl. 1999)]. 1993
- 31 An ^cAyyâr coin from Sistan. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3rd series, vol 3, part 2, July 1993, 215-217 (tills. med C.E. Bosworth).
- 32 Ungarische Beiträge zur islamischen Numismatik, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 36/38 (1982/84) [tryckt 1993], 119-134. 1994
- 33 Recension av Stephen Album, A Checklist of Popular Islamic Coins. *SNT* 1994:1, 20-21. 1996
- 34 Kommentar [till Stefan Heidemann, Orientaliska myntkabinettet i Jena]. *SNT* 1996:6, 134-135.
- 35 Magyar hozzájárulás az iszlám numizmatikához. *Éremtani Lapok* 38 (Juni 1996), 3-14, och 38 (Augusti 1996), 10-17 (övers. till ungerska av nr 32). 1997
- 36 Münzfunde aus Oldenburg in Holstein (1981-1986), *Offa* 52 (1995) [tryckt 1997], 153-162 (tills. med Gert Hatz).
- 37 The Nature of the coins in the hoard from Häffinds in Burs, dnr 171/85 (KMK 101274). *Remote Sensing* (red. G. Burenhult), vol. I, Stockholm 1997, 187-194 (tills. med Kjell Brisholm). 1998
- 38 Två typer av cirkulationsspår på vikingatidsmynt. *Ord med mening. Festskrift til Jørgen Steen Jensen* (red. J. C. Moesgaard och P. Nielsen). Köpenhamn 1998, 82-85.

2001

- 39 *Mynt i Roslagen under 1500 år*. Text till en utställning i Roslagens Sparbank, i arrangemang av Roslagsmuseet (5 februari - 2 mars 2001). Katalog (ca 60 sidor), Norrtälje, Roslagsmuseet.
- 40 Minnesord över Beatrice Granberg. *SNT* 2001:5, 119.
- 41 Thomas S. Noonan (20.01.1938-15.06.2001). *NNUM* 2001:6, 115-117.
- 42 Minnesord över Thomas Noonan. *SNT* 2001:6, 148-149.

2002

- 43 A list of coin finds relevant to the study of early Islamic-type imitations. *Festschrift for Thomas S. Noonan, January 20, 1938 - June 15, 2001* (red. R.K. Kovalev och H.M. Sherman). *Russian History/Histoire Russe*, vol. 28, nos. 1-4 (2001) [tryckt 2002]. 325-339.
- 44 Thomas Noonan in memoriam (på ryska). *Numizmaticheskii Almanakh*, Moskva 2002, 19-23 (tills. med Roman Kovalev).
- 45 Guldefterligning af en arabisk mønt fundet på Bornholm, *NNUM* 2002:5-6, 91-94 (tills. med Jens Christian Moesgaard).

2003

- 46 The Spillings Viking coin hoards. *Minerva. The international review of ancient art & archaeology* (London), 2003:2, 47-48 (tills. med Inger Hammarberg).
- 47 Medeltida mynt i utställningen *Fru, frilla, fränka - medeltida kvinnoliv*. Heliga Birgittas jubileumsår på Roslagsmuseet 8 mars - 15 september 2003. Roslagsmuseet, Norrtälje 2003, 18-19.
- 48 Roslagen (på Roslagsmuseets hemsida, www.roslagsmuseet.se), 6 s.
- 49 Thomas S. Noonan in memoriam (1938-2001). *RN* 2002, 375-383.
- 50 Arab-sasanidiskt mynt från 690-talet. *SNT* 2003:8, 182-183 (tills. med Jahangir Yassi).

2004

- 51 Catalogue and comments on the Islamic coins from the excavation in 1990-1995.

Excavations in the Black Earth 1990-1995. Eastern connections, 2: *Numismatics and metrology* (red. B. Ambrosiani). Birka Studies 6. Stockholm 2004, 26-60.

- 52 *I hjärtat av Iran. Kortfattad mynthistoria med utgångspunkt från Pars/Fars - det egentliga Persien*. Kungl Myntkabinettets utställningskatalog 42. 2004 (tills. med Jahangir Yassi och Inger Hammarberg).
- 53 Cirkulationsspår på mynt från vikingatiden. *Myntstudier* 2004:4, 1-9.
- 54 Spännande mynt i Spillingsskatten. *GA* 2004, 123-132.

2005

- 55 Osteuropäische Nachahmungen islamischer Münzen. *Sylloge der Münzen des Kaukasus und Osteuropa* (T. Mayer med bidrag av S. Heidemann och G. Rispling). Orientalisches Münzkabinett Jena, 1. Jena 2005, 95-125.
- 56 Stampkalkyl över mynt från Samarkand. *NNUM* 2005:2, 47-56.
- 57 Allahs profet, kalifer och mynt. *SNT* 2005:3, 57-60 (tills. med Feisal Aboshimme).
- 58 Kor hittade silverskatt på Gotland. *Myntstudier* 2005:2, 10-13 (tills. med Leif Zerpe).
- 59 Islamiska mynt, särskilt volga-bulgariska. *Myntstudier* 2005:4, 3-11.

2006

- 60 Duneskattens mynt, myntsmycken och besvärjelser. *SNT* 2006:3, 60-64 (tills. med Monica Golabiewski Lannby).
- 61 Den nya silverskatten från Västergårde i Sunde socken, Gotland. *Myntstudier* 2006:3, 1-6 (tills. med Majvor Östergren).

2007 (under tryckning)

- 62 Monetary circulation in the ninth and tenth centuries. A short survey in the light of die studies. *WN* 2007.
- 63 The Islamic coins in the Westerkliof II hoard (Netherlands). *JMP*.
- 64 Mynten från Sigerslevøster på Sjælland, *NNÄ* 2003-2005.
- 65 *CNS 4. Blekinge. 1. Bräkne-Hoby - Sölvesborg* (medförfattare).

Tidskrifter och förkortningar

Comm. NS – Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis. Nova Series. Stockholm.

CNS – Corpus nummorum saeculorum IX - XI qui in Suecia reperti sunt. Stockholm.

Fv – Fornvännen. Stockholm.

GA – Gotländskt Arkiv, Visby.

GNF-aren – Göteborgs Numismatiska Förening, medlemsblad. Göteborg.

JMP – Jaarboek voor Munt- en Penningkunde.

Myntstudier. Stockholm.

NM – Numismatiska Meddelanden. Stockholm.

NNUM – Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad. Köpenhamn.

NNÅ – Nordisk Numismatisk Årsskrift. Helsingfors/Köpenhamn/Oslo/Stockholm.

RN – Revue Numismatique. Paris.

SCMB – Seaby's Coin and Medal Bulletin. London

SNT – Svensk Numismatisk Tidskrift. Stockholm.

WN – Wiadomości Numizmatyczne. Warszawa.

lagen. Myntet är även avbildat där (nr 137) (fig. 2). Därefter hittade jag myntet även hos Fedorov (Fedorov 1966, nr 251). Då den andra upplagan av SB kom ut 1980, hade bilden av 1 öre 1663 utelämnats; nu hade myntet referensnummer 121. Allting hade dock ändrats genomgripande, som kan konstateras från tab. 1. Sedan dess (1980) har myntet framstått som ouppnåeligt och dunkelt, nästan bortglömt, för mig. Längre tänkte jag att det var frågan om ett enstaka mynt (typ och variant), präglat med ett enda stamppar, kanske ett provmynt. Tanken var fel. Då myntet emellertid dök upp på nytt på Tradera 2006, beslutade jag mig för att göra ett försök att undersöka myntningens bakgrund.

Förekomsten och avsaknaden av Revals 1 öre 1663 i några verk före SB

I äldre litteratur kan man hitta få ställen där Revals 1 öre 1663 har tagits upp. Därför är det kanske bäst, att börja med en översikt över forskningsläget före 1967. I det följande har jag tagit upp, och delvis kommenterat, några betydelsefulla verk, där Reval 1 öre 1663 antingen finns med eller, kanske oväntat, saknas.

Revals 1 öre 1663 - ett rart och variantrikt mynt

Hannu Sarkkinen

Bakgrund

Revals 1 öre 1663 kom till min kännedom första gången i början av 1970-talet, då den nya boken om Sveriges besittningsmynt hade publicerats (SB [1967]), d.v.s. den första upp-

- 1 Elias Brenner omnämner i sina två upplagor av *Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum* (Brenner 1691 och 1731), antingen några revalska ettöringar (1691) eller att sådana finns (1731). Årtalen redovisas inte.
- 2 Den tidigaste katalogiseringen av Revals 1 öre 1663, som jag har hittat, finns i Johann Gottfried Arndts verk *Der Liefländischen Chronik anderer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern*

SB	Raritet	Pris 01	Pris I+	Pris I	Typbeskrivning
1967	R	150		35	Typ II. Lejon i krönt sköld.
1980	XR	—	—	—	Typ IA. Vänstervänt lejon i sköld.

Tabell 1. Jämförelse mellan information om revalskt ettöre 1663 i SB [1967] samt SB.

(Arndt 1753). Under 1663 tar han upp:

Carolus XI [myntets storlek = b]

(b = "Sind Schillinge. Die alten fallen wie Sechser, die neuern kupfrigen noch nicht so gros wie Dreier.")

Die Weissen dieses Königs haben den gothischen Löwen, und zum Revers die revelschen Löwen, auch auf beiden Seiten Umschrift.

Detta är det enda myntet i Arndts katalog från år 1663. Katalogen ger inga uppgifter om myntet eller var exemplaren befann sig. Katalogen saknar avbildningar av de beskrivna mynten.

- 3 Revals 1 öre 1663 finns inte med i *Carl Reinhold Berchs* verk *Beskrifning öfwer swenska mynt och kongl. skåde=penningar* (Berch 1773). Berch har inte med Arndts arbete i sin litteraturlista.

- 4 *Eduardt Philipp Körber* har författat ett illustrerat katalogmanuskript över främst estländsk och livländsk numismatik. Det är daterat 1800, men kompletterades fram till 1840-talet och under 1663 tas Revals 1 öre med:

Fig 1. [Myntets storlek = b även här (jfr Arndt)]

Die Weissen des Königs Carls haben den gothischen Löwen, und zum Revers die revelschen Löwen, auch auf beiden Seiten Umschrift.

Beskrivningen är direkt lånad från Arndt. Eftersom Arndt saknar avbildningar, saknas de även här, trots att det står "Fig. 1" i katalogen. Körber har lämnat plats för en bild av myntet, men han fick aldrig tag i någon avbildning som han kunde använda i sin katalog.

- 5 Myntet saknas också i *Frederik Silverstolpes* arbete *Tillägg till framlidne cancellie-rådet och ridd. af K.N.O. C.R. BERCH's Beskrifning öfwer swenska mynt och kongl. skåde=penningar*. Tillägget utkom i *Journal för svensk litteratur* under början av 1800-talet (1809-1812). År 1825 utkom ett samlingsband som innehöll alla

tillägg.

- 6 *Eduardt Philipp Körber* är känd som författare till sammanlagt elva manuskript. Ett av dem publicerades 2006 som nytryck med kommentarer av Ivar Leimus, *Münzen in der Stadt Reval geprägt* och är daterat 1826 (Körber 1826). Reval 1 öre 1663 fattas i hans beskrivning, sannolikt eftersom katalogen inte strävade efter att ange alla de årtal, som förekommer på Revals mynt. Här presenterades endast de av honom kända huvudtyperna och huvudnominaler. Det är också troligt, att Körber ännu vid denna tid (1826) inte hade tillgång till någon avbildning eller hade sett något 1 öre 1663.

- 7 En tidig katalog, som emellertid endast finns bevarad som manuskript, där myntet är medtaget är *Carl von Schmiths* verk *Die Münzen der Vorzeit Livlands, II Theil, Münzen unter den Königen* (von Schmith 1858). Myntet är förtecknat under nr 83, det enda myntet under året 1663, med beskrivning:

Nr. 33. Ein Weißen. H.S. (*Hauptseite*) Carolus. D.G. Rex. Svae. Die göthische Löwe gehend, mit doppelten Schwanz in einem gothischen Schild, zu dessen Seiten (årtalet som nedan)

R.S. (*Rückseite*) Mon. nov. civit. Reval. Die drei Löwen im gotischen Schild, zu dessen Seiten I und OR.

Det som är nytt här, jämfört med Arndt och Körber, är att Schmith beskriver myntet mera realistiskt. Det visar att han måste ha sett ett exemplar. Eftersom myntet inte finns med i Anton Buchholz' manuskript (ca 1900), befann sig exemplaret i Schmiths manuskript åtminstone inte i museet i Riga (f.d. Himsel-Museum). Det kan istället ha handlat om exemplaret i Tallinns myntkabinett.

- 8 *Stiernstedt* hade haft tillträde till Riksbankens (RB) samling, men då han skrev sitt verk om myntorter, myntmästare och myntordningar (*Stiernstedt* 1878) var Revals 1 öre 1663 förmodligen ännu inte införlivat i samlingen. RB fick sitt exemplar antagligen någon gång under 1880-talet. Myntet måste även ha saknats i KMK, eftersom *Stiernstedt* även hade tillgång till den samlingen.
- 9 Myntet fattas också i beskrivningen av *Stiernstedts* egen samling, som är katalogiserad i *Beskrivning öfver friherre A.W. Stiernstedts svenska myntkabinett* (*Stiernstedt* 1880).
- 10 I *Oldenburgs* katalog över hans samling finns inte myntet med. När samlingen såldes (Bukowskis auktionkataloger 1897-1898) var det med. Myntet var beskrivet som följer:
- N. 2703. Öre 1663. RB. 9. Ej Antell eller S. **r. r.**
- Katalogen saknar avbildningar och närmare beskrivning av omskrift, årtal och värdeangivelse. Hänvisningen till RB är, som vi kommer att se senare, inte helt korrekt. Klubbat pris var 11 kronor. Det kan noteras att man tydligen såg myntet som ett typmynt, eftersom olikheterna mellan *Oldenburgs* och RB:s exemplar inte påtalas. Enligt uppgiften i katalogen, kan man konstatera, att myntet fattades i Antell. Det betyder att det även saknades i *Snoilskys* (1841-1903) samling, som *Stiernstedt* hade förvärvat och som i sin tur slutligen förvärvades av Antell.
- 11 1 öre 1663 finns med i *Riksbankens myntkabinett*, där det är beskrivet i katalogen *Samlingen av Svenska mynt i Riksbankens myntkabinett* (Hildebrand 1889, Karl XI, 1663, nr 9) (fig. 5). Katalogen saknar avbildningar:
- Åts. CAROLVS • D • G • REX • SVECIE •
- Krönt sköld med pfalziska lejonet, utefter sidorna: 16 | 63, vertikalt ställt.
- Fråns. MON • NOV • CIVITA • REVAL •
- Krönt sköld med stadsvapnet, vid sidorna: I | OR, vertikalt ställt.
- Tidigare har man inte lagt märke till den avvikande beskrivningen i RB jämfört med det publicerade fotografiet i SB [1967] eller teckningen och beskrivningen i *Bonnier* 1931.
- 12 Myntet fattas i *Holmbergs* katalog *Mynt af guld, silfver och koppar präglade i Sverige och dess utländska besittningar 1478-1892 samt i Norge efter föreningen med Sverige* (*Holmberg* 1894). I tillägget till katalogen, som utkom 1899, finns det med baserat på *Oldenburgs* auktionsexemplar från 1898. Beskrivningen i katalogens Tillägg på s. 6 (1 Öre 1663, **r**) är, som i hela katalogen, begränsad till årtalet och förekomst. Raritetsbeteckningen, **r**, i katalogen antyder 10 till 20 kända exemplar. Han publicerade även sin katalog i *NM XV* 1900. Revals 1 öre 1663 finns där med på s. 20, men nu utan raritetsbeteckning.
- 13 *Anton Buchholtz* hade inte med myntet i sitt manuskript (ca 1900-28). Det betyder att myntet saknades (och saknas fortfarande?) i myntkabinettet i Riga (f.d. Himsel-Museum), och troligen saknades det då (ca 1900-28) även i Tallinns myntkabinett. Myntet är inte heller med i den berömda katalogen, *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896* (*Buchholtz* 1896). Den numismatiska utställningen var utarbetad av *Anton Buchholtz* och innehöll hans mynt, särskilt då de fattades i museet i Riga. Myntet fattades följaktligen både i museet samt i *Buchholtz'* samling.
- 14 I *Holmbergs* auktion 119 (1917) såldes ett exemplar av Revals 1 öre 1663 som nummer 68. Priset var 13 kronor och 60 öre. Katalogen saknar avbildningar, så det är omöjligt att identifiera exemplaret.
- 15 *Jochumsen och Sengbusch* har förtecknat alla kända baltiska mynt samt *Anton Buchholtz'* desideratalista (1928). Öret

1663 finns där med i tabellen över kända ex. Det framgår också att den saknades i Anton Buchholtz' samling:

1 Rundstück bzw. 1 Oer 1663. Ref.: v. S.(mith) II 63., Old. II 2703., S.R.B. p. 200, 9.

- 16 *Ernst Kielers* manuskript från 1920-30-talen tar inte med 1 öre 1663. Troligen stod katalogen över Oldenburgs samling från 1883 till Kielers förfogande, men inte Bukowskis auktionskataloger från åren 1897-1898, som skulle förklara att myntet saknas i manuskriptet. Om det då funnits i Tallinns myntkabinett borde Kieler ha känt till det. Trots att han hade katalogen över samlingen i RB till sitt förfogande saknas ettöringen i manuskriptet.

- 17 *Matto* har med det i sina tabeller i *Numismaatik Baltimail* (1931), men utan närmare beskrivning, som nummer 45 i Gruppen LXIX Karl XI enligt följande:

45. 1663 ör (rundst.) (r)

Här betyder (r) en ganska avsevärd raritet. *Matto* innehåller emellertid i övrigt knappast något nytt, eftersom han först och främst har kopierat äldre verk, t.ex. *Arndt* eller *Schmidt* (och *Toll* som endast innehåller ordenstida mynt och som i sin tur kopierade äldre verk). Det kan naturligtvis även vara frågan om exemplaret i Tallinns myntkabinett.

- 18 *Isidor Adolf Bonnier* tar upp *Revals* ettören där 1 öre 1663 beskrivs som följer (*Bonnier* 1931, 179) (fig. 6a.):

Typ XCVIII Krönt, slät sköld med upprättstående, krönt lejon. Årtal delat av skölden. Inom kantringar omskrift, som börjar och slutar uppe vid kronan)(Krönt, slät sköld med stadsvapnet. Valör delad av skölden. Inom kantringar omskrift, som börjar och slutar uppe vid kronan.

a) Å adv. sköld 2-svansat lejon, vänster sida.

1663

Nr. 1043. Krona med välvd kulbåge;

mitt- och ytterblad; 4 bågar nedtill; utan kronring. Skölden, 6,5 mm. bred, rundad nedt.; lejonet berör ej sköldkanterna. Årtalet tvärställt. Inre och yttre p.r.) (Krona som å adv. Sköldens båge endast svagt antydd; nedre lejonets v. baktass berör sköldkanten. Inre och yttre p.r.

CAROLVS • DG • REX • SVECIE • , • 1 6 • | • 6 3 •)(MON • NOV • CIVITA • REVALI • , I | OR

- 19 *Tage Brandt* har ettöret med i sin *Svenska provinsmynt* (*Brandt* 1963), men beskrivningen är ytterst generell:

1 Rundstück = R (öre, Enkelte Weissenstück, Weisse), 1663-68 (Carolus/), 68-70, 72-74, u.å. (krönt C/), 1665 (CRS).

Troligen hade KMK då redan den/de revalska ettöringen/-arna i sina samlingar.

- 20 *Fedorov* har med myntet i sin *Monety Pribaltiki* under nr 251 (*Fedorov* 1966)

CAROLUS • DG • REX • SVECIE • , 16 - 63 (vertikalt)
MON • NOV • CIVITA • REVALI • , I - ÖR (horisontellt)

Som referens anger *Fedorov*:

M(atto) LXIX:45; Bon. XCVIII:1043 och *Seng(busch)* 40.

Fedorov innehåller faktiskt ingenting nytt, författaren är illa ansedd för att bara ha kopierat tidigare verk och alla deras fel. Särskilt flitigt använde *Fedorov* sig av *Mattos* bok. *Fedorov* har inte med RB i sina källor. Å andra sidan har *Fedorov* *Schmiths* manuskript i sin litteraturlista, men han tycks inte ha lagt märke till olikheterna mellan *Schmiths* och *Bonniers* beskrivningar. *Fedorov* har inte heller refererat till *Arndt*, som han också har i litteraturlistan och detsamma gäller *Schmith*.

Bland övriga större samlingar där myntet saknas kan följande nämnas:

- a Preiss (Minus & Preiss), Wien 1874.
- b P. Hanselli, Uppsala 1876
- c Bukowskis auktionskatalog 85 (KMK:s dublettförråd 1889)
- d Bukowskis auktionskatalog 88 (4.000 svenska mynt 1894)
- e Lars Emil Bruuns samling där den andra delen skulle säljas 1914, men sedan via Schulmann såldes till Virgil Brand i USA
- f Emeric Hutten-Czapskis enorma samling (publicerad mellan 1871-1916)
- g Retowski (Adolph Hess Nachfolger 1912)
- h Johan Otto Wedberg (T.G. Appelgren auktion 15-17, 1912)
- i Sellmer (Adolph Hess Nachfolger 1920)
- j Bernhard Olofsson (1946)
- k Sven Svenssons legendariska auktioner (M.C. Hirsch 1966 och 1970). Myntet saknades i hans samling

Försäljningar efter 1980

Nedan noteras försäljningarna av det enda avbildade ettöret 1663, som därmed är det enda av förf. kända exemplaret, som har sålts på privatmarknaden.

- 1a År 1987 var Reval 1 öre 1663 till offentlig försäljning på Ahlströms auktion 35, nr 214 (4.070:-). Beskrivningen i katalogen var följande:

Öre 1663. Bon 1043, Kieler –, Old. –, SB 121. 1,29 g. **RRRR**.

Plantsfel/Planchet defect.

Ex. Oldenburg aukt 1898 nr 2703.

Ex. Bonnier 1043.

SNF aukt 4.12.1952 nr 613 (9:-).

Förutom det här utbudna exemplaret känner vi från detta år, som är det första året av Karl XI:s Reval 1-ören, endast till ytterligare ett ex. i privat ägo som såldes på Holmberg aukt 119 (1917) nr 68 (13:60).

Kieler hänvisar här till auktionen 1937, inte till hans manuskript. Denna försäljning är även registrerad i Eckhard

Kruggels och Gundars Gebraševskis bok över myntpriser på auktionen och i lagerlistor 1980-2001 (Kruggels och Gebraševskis 2001, 162). Det är den enda försäljningen av Revals 1 öre 1663, som författarna kände till.

- 1b Samma ex. såldes senare på Håkan Widjestrands auktion, där provenienserna upprepades. Han skriver där att det ex. som såldes på Holmbergs auk 119 möjligen är samma ex. Det är emellertid fel eftersom Bonnier finns noterad som köpare på Oldenburgs auktion.

- 1c Tradera 2006. Samma ex. som nr 1a-b ovan.

Man kan därmed konstatera att det bör finnas 2 ex. i privat ägo:

- 1 Nr 1a-c ovan (Ekström-Bonnier-Oldenburg).
- 2 Holmberg aukt. 119, nr 68. Köpare var Holmberg (uppgift från Sonny Serrestam) som kan ha köpt för eget lager eller för kunds räkning. Någon senare försäljning av detta ex. är inte registrerad.

Auktionen över Bonniers samling (Holmberg 150) blev inställd och samlingen köptes av Georg de Laval, vars samling i sin tur 1941 köptes av Manne Jacobsson (1894-1974) och Sven E. Westberg. Westbergs del inköptes av Jacobsson i början av 1940-talet. Jacobsson hade ettöret 1663 (uppgifter från Sonny Serrestam). Det är emellertid osäkert om detta ex. var Bonniers ex. (det kan även ha varit ex. från Holmberg auk. 119), eftersom det är tveksamt om Jacobsson skulle ha sålt sitt ex. redan 1952.

Myntning, myntmästare och myntfot i Reval under början av Karl XI:s tid

Karl X Gustavs krig i Livland samt pest-epidemin i slutet av 1650-talet hade härjat staden Reval hårt. Interna och internationella (handels)politiska konflikter störde stadens handel och handverk. Soldater och garnison

måste underhållas av befolkningen. Staden Reval hade varit tvungen att dra på sig stora skulder under de förflutna kritiska tiderna (se t.ex. Weinmann 1991). Bristen på småmynt måste ha varit stor.

Man har inte, förrän nyligen (Leimus), haft närmare kännedom om stadens myntväsen och dess myntmästare under tiden då myntningen återupptogs 1663-1664 och de första ettörena tillverkades 1663. Stiernstedt kände inte till namnet på myntmästarna i Reval under perioden 1652-1675 och om myntfoten skrev han (Stiernstedt 1878, 26):

I Reval myntades under Karl XI enligt 1664 års myntordning och Kammarkollegiets bref den 29 Juli 1667, 10-, 5-, 2- och 1-dukater till 23 karat 5 grän i fint, 11½-lödiga 4-, 2- och 1-marker, 7½-lödiga 4- och 2-ören samt 5-lödiga rundstycken.

C. Rußwurm behandlade Revals mynträtt och myntmästare drygt 10 år senare i sin artikel Revals *Münzrecht und Münze* (Rußwurm 1887, 88-99). Rußwurm kände dock inte till förhållandena under myntningen 1663 och ingen myntmästare före Michael Paulsen är känd av Rußwurm. Nedan återges en översättning av artikelns text, som behandlar Revals myntförhållanden och myntmästarna i början av Karl XI:s regering.

Karl XI:s autokratiska tendens att regera föranledde honom att ingripa i stadens mynträtt och rådet måste till följd av detta år 1666 i Stockholm genom borgmästaren Michael Paulsen vädja om bevarande av sina gamla privilegier. Visserligen blev stadens rätt att försätta myntningen, om än begränsad, fastställd, men som trots allt upphörde redan 1675, troligtvis enligt en kunglig förordning.

Under senare hälften av 1600-talet hade borgmästaren Michael Paulsen tagit över myntverket och från hans myntning finns fragmentariska delar av myntningsdagböckerna bevarade som koncept från åren

1664-1673, vilka gör det möjligt att få en ungefärlig översikt över värdet på de präglade mynten samt vinsten. Det grundades på det avtal, enligt vilket staden hade överlåtit myntningsrätten den 17 mars 1648 till myntmästaren Gerhard Philipp och enligt vilket han var skyldig att årligen betala rådet 400 riksdaler. Samma kontrakt lät rådet 1664 offentligt läsa upp och då borgmästaren Michael Paulsen var nöjd med bestämmelserna, överlät rådet den första juli 1664 driften av myntverket till honom, samt att han skulle få två fria år (1665 och 1666). Därför lovade han att skänka 50 riksdaler till kyrkans insamling från de årens första nya mynt, vilket togs emot med tacksamhet.

Redan 5 augusti 1664 (Rußwurm har tryckfel: 1665) kunde han leverera de första mynten, som hade pröberats av wardein Friedrich Lembken, och som bevittnades av rådmannen Henricus Fonn. De färdiga mynten fördes därefter vanligtvis varje månad till rådhuset för vägning och pröbering. Under det första arbetsåret från 1 juli 1664 till 5 augusti 1665 präglade Michael Paulsen, förutom andra nominaler, enkla Weisserundstück (i vikt) 250 mark 14 lod, och marken var 5 lod fin.

Om myntverkets läge skriver Rußwurm, att Paulsen hade myntverket i sitt hus vid Monniken- eller Russgatan.

I Bertil Tingströms bok *Svensk numismatisk uppslagsbok* anges de svenska myntens storlek, vikt, halt och finvikt i tabellform. Myntordningen 1633/1635 och 1664 för ettörena, som också tillämpades i Reval redovisas i tab. 2 (Tingström 1972, 83):

Liksom i SB [1967], anges även i SB att Michael Paulsen var myntmästare i Reval 1663-1675. Dessutom noteras att hans mynt saknar myntmästarmärke (u.Mm.). De här behandlade ettörena 1663 saknar myntmästarmärke.

Detta var forskningsläget fram till mitten av

År	Diam. mm	Rätt vikt (g)	Rätt halt (tusendedelar)	Halt (lod)	Finvikt(g)
1633, 1635	17,5-19	1,23	375	6	0,46
1664	17,5-19	1,23	312,5	5	0,38

Tabell 2. Rikssvenska samt revalska ettörens vikt och halt enligt myntordningarna i början av Karl XI:s regering. KMK 1-4 och Tallinn har högst halt. RB har låg halt. Old/Bonn./Ekström har lägst halt.

1990-talet, då Ivar Leimus började publicera sina betydande utforskningsresultat, särskilt angående myntväsendet i Reval under 1600-talet (Leimus 1995, 1997 och 1998).

Ivar Leimus skriver i sin artikel *Die Revaler Münzmeister des 17. Jahrhunderts* om omständigheterna då myntningen i Reval efter över tio års uppehåll återupptogs (Leimus 1999, 93). År 1663, då det i staden rådde en stor brist på småmynt, erbjöd Friedrich Lembken (Lemken, Lemgen), som härstammade från Gronau nära Lübeck och som hade studerat guldsmedsyrket i Köpenhamn, sina myntmästartjänster till magistraten i Reval. Han hade redan 1658 erhållit borgarskap i staden. Myntverkets inventarier gavs till honom 28 oktober 1663 och han avlade sin ed två dagar senare. Eftersom den i Sverige på den tiden giltiga myntfoten var mycket ogynnsam, begränsade Friedrich Lembken myntningen till att endast prägla 259 dukater och 800 daler i silverrettöringar.

Redan 22 oktober 1663 hade en kommission blivit tillsatt i Stockholm för att undersöka Palmstruchska bankens och penningväsendets tillstånd. Kommissionen yrkade att silvermyntet så småningom skulle göras till huvudmynt. De första regeringsåtgärderna avsåg därför endast att dra in silver och silvermynt till landet och att underlätta och främja silvermyntningen (Wolontis 1926, 135-136).

Wolontis skildrar 1664 års myntordningar (Wolontis 1936, 137-138):

Den förordning om myntet, som följde härpå och utfärdades den 4 maj, var det första försöket i denna tid att bringa reda och ordning i de förvirrade myntförhållandena. Ingressen till denna förordning, som livfullt

skildrade oredan i rikets penningväsende, angav med full tydlighet, att en reform var oundgängligen av nöden. Men frågan var, hur omfattande och genomgripande denna skulle göras. Myntförordningen av den 4 maj 1664 fick med hänsyn till de motsättningar, som vid denna tidpunkt ännu gjorde sig starkt gällande i myntfrågorna, karaktären av en halvmesyr. Den påbjöd, att alla avtal, ”det ware sigh medh Wexlar, eller annan Kiöpenskap, aff hwad namn det och wara må”, allenast skulle slutas på dukater, riksdaler och silvermynt. Tillika nyreglerades silvermyntens inbördes värdeförhållanden så, att specieriksdalern skulle för framtiden i stället för 48 öre gälla 52 öre silvermynt, vilket i stort sett torde ha någorlunda motsvarat det sedan länge gängse kursförhållandet mellan dessa myntsorter. Den svenska silverdalern skulle gälla som förut 32 öre silvermynt. Däremot företogs ingen ändring i kopparmyntens lagliga värdeförhållande till det svenska silvermyntet. Värdeförhållandet 2½ i kopparmynt mot 1 i silvermynt blev bestående. En svensk silverdaler skulle som förut vara lika med 80 öre kopparmynt. Den brännande och centrala frågan om kopparmyntets ställning i rikets penningväsende lämnades sålunda oavgjort. Kopparmyntningens framtida öde förbigicks desslikes med tystnad.

Då förordningen av den 4 maj 1664 så föga tog hänsyn till de rådande förhållandena i landets penningväsende hade man ej heller berättigad anledning att förvänta några större, positiva resultat av dess genomförande, och man fann därför för gott att låta den ”vila”, som det hette i 1665 års plakat och förordning om myntet, och ald-

rig bringa den till verkställighet. Men man ville likväl ej återkalla eller upphäva denna förordning; den var och förblev en värdefull ansats och utgångspunkt till en större och längre syftande reform av myntväsendet. Dess stadgande om silvermyntens inbördes värdeförhållanden bragtes till verkställighet genom myntordningen av den 1 september 1664. Och i plakatet och förordningen om myntet av den 7 oktober 1665 togs den med såsom utgångspunkt för den genomgripande reform av myntväsendet, som nu blev verklighet. Förordningen av den 7 oktober 1665 införde mm. evaluationsgrunden 3 i kopparmynt mot 1 i silvermynt.

Den som var bra informerad om den i Sverige förestående myntförsämringen var storhandlaren och borgmästaren i Reval Michael Paulsen. Han såg därför den framtida myntpräglingen som en bra affär. Genom att utnyttja sin ställning lyckades det för honom att bli myntmästare i staden. Han tog över myntverket 28 juni 1664 och den första juli hade staden ingått i ett avtal med honom. Emellertid innehöll avtalet bestämmelsen om en inledande skattefri period på två år. Därefter var han enligt bestämmelserna ålagd att årligen betala rådet 100 ungerska gulden eller 200 (riks)daler. Eftersom borgmästaren flyttade myntverket från det fallfärdiga huset till sitt eget hus, undvek han förmodligen att betala hyra. Som erkänsla hade han samma dag donerat 50 daler till stadens välgörenhetsinsamling.

Arbetet i myntverket påbörjades 4 augusti 1664. Olyckligtvis var förhållandena mellan myntmästaren och hans wardein, Friedrich Lembken, ganska spända. Förmodligen kunde wardeinen inte förlåta, att han hade förlorat den fördelaktiga tjänsten till följd av Paulsens agerande. Såsom de bevarade källorna visar, var antipatin ömsesidig.

Ivar Leimus har skrivit mera detaljerat om stadens mynt och myntfot i sin artikel *Das Münzwesen Revels im 17. Jahrhundert*

(Leimus 1998, 187-188), som även skall refereras här, eftersom den är den mest detaljerade källan. Vissa omständigheter som redan har redovisats ovan, har emellertid inte utelämnats. År 1663 rådde det i Reval på nytt en stor brist på växelmynt. Friedrich Lembken, som hade valts till stadens myntmästare, försökte underlätta läget. Han präglade emellertid bara 259 gulddukater och 800 riksdaler i silverettören, d.v.s. enligt den lagstadgade riksdalerkursen. Då 1 riksdaler var lika med 52 öre, blev det 41.600 styck ettöresmynt. Det var inte lönsamt att prägla mera enligt den gällande myntfoten.

År 1664 inleddes myntreformen i Sverige. I samband därmed började man i Stockholm att prägla växelmynt med lägre halt (myntordningarna 4 maj och 1 september 1664). På motsvarande sätt agerade Michael Paulsen, som i Reval satte igång sin myntmästarverksamhet i augusti 1664. Redan under sitt första arbetsår präglade han i Reval en ganska omfattande serie av olika valörer, nämligen dubbla och enkla dukater i guld såväl som 4-, 2- och 1-marker i silver (dvs. hela, halva och kvartsdalrar) samt två- och ettören. Präglingen av samma nominaler, förutom markmynt, fortsatte under de följande åren. Den svenska rikswardeinen, Anthoni Grill, kritiserade kraftigt de nya mynten från Reval. De var nämligen av lägre halt än den stadgade: ½-dalern (d.v.s. 2-marken) hade enligt den utförda proberingen en halt som var 2 gran för låg och vikten var 7 3/8 öre under som stadgades att man skulle få av silvermarken. Tvåörena var på motsvarande sätt 2 gran underhaltiga och ¾ styck under vikten. Silverhalten i ettörena skulle ha varit rätt men vikten 2 11/12 för låg per mark.

Om antalet präglade mynt under Michael Paulsens första arbetsår, från 4 augusti 1664 till 5 augusti 1665, anger Leimus, att av ettören präglades ca 50.900 ex. Noggranna uppgifter om myntningens omfattning finns endast bevarade från det arbetsåret (Leimus 1998, 190). Ettöringar 1664 är emellertid inte

så allmänt förekommande på marknaden, så även de har försvunnit från rörelsen av någon orsak, men det faller utanför denna artikels ämne.

Friedrich Lembken var staden Revals myntmästare från 28 oktober 1663 och teoretiskt ända till 4 augusti 1664, då Michael Paulsen började sin verksamhet som myntmästare i staden. Baserat på det ovanstående kan man ställa frågan om Lembken präglade mynt i Reval även under 1664, eller med året 1664, innan han blev avsatt? Troligtvis inte, eftersom ören med året 1664 är tilverkade med andra punsar och annan stil. Det tyder på att de präglats i slutet av året av Michael Paulsen, vilket även framgår av Rußwurms artikel.

De kända exemplaren

I fig. 1-7 visas samtliga av författaren kända exemplar av Revals ettöre 1663. Denna artikel baserar sig i hög grad på de tillgängliga mynten, så det är lämpligt att börja med att närmare undersöka dem.

Fig. 1. KMK 1.

Fig. 2. KMK 2. (= SB [1967] 137.)

Fig. 3. KMK 3.

Fig. 4. KMK 4.

Fig. 5. Riksbanken (brunaktig färg, av lägre halt?)

Fig. 6 a. Bonniers ritning av revalöret 1663.

Fig. 6 b. Nyligen sålda exemplaret.
(Ex. Oldenburg auktion 1898, 2703, Bonnier 1043, Ekström i Ahlström Auktion 35, 214.)
Myntet ser ut som om det vore av betydligt lägre halt. Färgen är ljusbrun och avviker från de övriga exemplaren.

Fig. 7. Revals 1 öre 1663 i Tallinns myntkabinett.

Vikten

Den fastställda vikten enligt 1633 och 1635 års myntordningar, liksom även enligt den nya 1664 års myntordning, var 1,23 g.

Den kända vikten för sex av sju ex. varierar kraftigt, eftersom yttervärdena är 0,89 g och 1,46 g. Vikten för exemplaret i Tallinn är inte känt. Skillnaden mellan det lättaste och tyngsta exemplaret är 0,57 g, som motsvarar 64% av det lättaste exemplarets vikt. Jämfört med den genomsnittliga vikten 1,13 g är variationen mellan - 0,24 g (- 21.2%) och + 0,33 g (+ 29.2%), synnerligen stora. Jämför man de faktiska vikterna med myntordningens vikt på 1,23 g, är variationerna mellan det lättaste och tyngsta exemplaret mellan - 0,34 g (- 27.6%) och + 0,23 gram (+ 18.7%). Endast två mynt väger mera än den stadgade 1,23 g, som också är ett normalt fenomen. Man tillverkade hellre litet lättare än tyngre mynt.

Då man analyserar myntens vikt, måste även det årliga slitaget räknas med. Årlig viktförlust per mynt i omlopp varierade mellan ca 0,2% och 1%, men genomsnittligt kan antagas, att viktförlusten under de tio första omloppsåren var ca 2% (North 1990, 106-110; Grierson 1979, 124-125). Våra ettöringar har också varit i omlopp, som tydligt kan konstateras från de här diskuterade och avbildade exemplaren. Småmynt, som Rundstücket 1663, var teoretiskt i omlopp i genomsnitt i 25-30 år, men de lokala omständigheterna i olika delar av Europa påverkade naturligtvis omloppstiden kraftigt.

Mynt försvann från cirkulation även genom smältning eller tesauring, genom att de tappades bort, eller att mynt fördes ut ur landet. Särskilt äldre mynt av högre halt smältes gärna ned. Den nye myntmästaren Michael Paulsen kan även aktivt ha samlat in dessa mynt för nedsmältning och egen vinst. Revals Rundstücket från 1663 har till stor del försvunnit, men minst sju av dem har trots allt överlevt till våra dagar.

Kvalitet

Myntens allmänna karaktär, de så ofta ompunsade bokstavs- och siffertecknen samt den kraftigt varierande vikten ger ett slarvigt intryck av hela emissionen. Stamparnas och myntens tillverkningsmetoder ser oprofessionella ut. Särskilt iögonenfallande är den nyuppfunna variantrikedomen: årtalen och nominalvärden verikalt eller horisontellt, även blandade, med och utan punkter vid årtal och värdebeteckningar. Vidare årtalets placering, 16-63 eller den slarviga 63-16. Troligtvis var det tidspressen, som förorsakade slarvet. Det rådde ju stor brist på småmynt.

Stamparnas tekniska kvalitet (stålet m.m.) var sannolikt även inte det bästa. Man kunde kanske jämföra de tekniska förhållandena hos Friedrich Lembkens myntverk med de senmedeltida. Philip Grierson har skrivit om upplagor per stamp (d.v.s. antalet mynt präglat med en stamp) (Grierson 1979, 128-131) i senmedeltidens England. Slutsatserna, som baserade sig på ungefärligt kända upplagor, resulterade i ca 10.000-15.000 mynt per överstamp och dubbelt så många för understampen. Siffrorna är för ett etablerat myntverk och Grierson hävdar att för mindre avancerade myntverk är siffran 10.000 kanske mera realistisk och bättre användbar. Om vi accepterar Griersons antaganden även för Lembkens myntverk i Reval 1663 och eftersom ettöringens upplaga var ca 41.600 ex., skulle Lembken ha behövt minst 4-5 överstamper och 2-3 understamper.

Lembkens bild-, bokstavs- och sifferpunsar har inte varit av den bästa tekniska kvaliteten. Även om en detaljerad punsanalys skall ta mycket plats, tänkte jag här behandla några iakttagelser om punsarnas tekniska svagheter, flerdubbla punsslag samt ställen, där gravering för hand (ciselering) har behövts för att färdigställa stamparna.

Fig. 8a. Årtalets två första siffror 16 (KMK 1). Siffran sex har spruckit upp både nedtill, från kl. 5 till kl. 9, och upptill. Den övre slingan har fallit bort och båda har blivit korrigerade genom ciselering.

Fig. 8b-d. Årtalets två första siffror 1 och 6(6) är otydliga (Old./Bon./Ekström). Man kan emellertid se siffrornas konturlinje. Siffran ett är inte en romersk etta utan en pilliknande siffra ett (Fig. 8 d). För siffran sex har man använt det som fanns kvar av den gamla punsen och ciselerat den övre slingan samt nedre delen. Siffran sex har punsats in i stampen minst två gånger.

Årtalets två första siffror - 16 (Fig. 8a-d)

Siffran 1

Man har använt samma puns för den romerska siffran ett för samtliga stampar förutom Old./Bon./Ekström-exemplaret, där årtalets siffra ett ser ut som piletan, som var vanlig på rikssvenska präglingar.

Siffran 6

Av allt att döma har Lembken endast använt en puns för siffran sex. Det som är konstigt är att punsen redan från början har varit trasig, nedre länken från kl. 4 till kl. 9 fattas, liksom den övre delen av siffran. Siffran sex var med andra ord till stor del ofullständig.

Fig. 9a. Årtalets två sista siffror "(6)6 (333)3 (3)" (KMK 1). Siffran sex har spruckit upp både nedåt, från kl. 4 till kl. 9, och uppåt, den övre slingan har fallit bort och båda har blivit korrigerade genom ciselering. Sköldens sida har graverats slarvigt, man kan se en extra slinga under nummer tre.

Fig. 9b. Årtalets två (tre) sista siffror "66 3" (KMK 2). Siffran sex har spruckit upp både nedtill, från kl. 4 till kl. 9 och upptill. Den övre slingan har fallit bort och båda har blivit korrigerade genom ciselering.

Fig. 9c. Årtalets två sista siffror 63 (KMK 3). Siffran sex har spruckit upp både nedtill, från kl. 4 till kl. 9 och upptill. Den övre slingan har fallit bort och båda har blivit korrigerade genom ciselering.

Fig. 9d. Årtalets två sista siffror 63 (RB). Årtalets siffra sex ser ut som om den har gjorts med den gamla punsen, ciseleringen är synbar på den övre slängen och nedtill. Siffran tre är ny, den ser ut att vara graverad för hand. Den avviker från alla andra siffror tre.

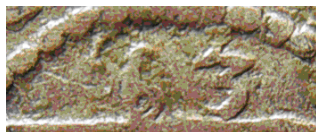

Fig. 9e. Årtalets två (tre) sista siffror "66 3" (Old./Bon./Ekström). Siffran sex har spruckit upp både nedtill, från kl. 4 till kl. 9 och upptill. Den övre slingan har fallit bort och båda har blivit korrigerade genom ciselering. Siffran tre ser ut som om en liten bit hade spruckit nedtill från den.

Årtalets två sista siffror - 6 3 (Fig. 9a-e)

Siffran 6

Av allt att döma, har Lembken endast använt en puns för siffran sex. Det, som är konstigt, är att punsen redan från början har varit trasig, den nedre delen från kl. 4 till kl. 9 fattades, liksom den övre delen av siffran. Siffran sex var med andra ord ofullständig.

Siffran 3

Man har använt samma puns för siffran tre för samtliga stamplar förutom RB:s ex, där årtalets nummer tre ser ut som om den grave-rats för hand.

Värdebeteckningen

Valörsiffran - 1

Fig. 10a. Vertikal romersk värdesiffran •I• (KMK 1). Här har man använt samma puns I som vid årtalet på åtsidan, men nu punsad upp-och-ned jämfört med siffran ett i årtalet.

Fig. 10 b. KMK 2. Man har använt samma romerska puns till valörsiffran som till KMK 1. Även här är siffran upp-och ned jämfört med siffran ett i årtalet. Den övre utskjutande delen är troligen ett spår från punsens skaft.

Fig. 10c. Romersk valörsiffran ett, horisontell (Old./Bon./Ekström). Ny romersk siffran ett, sned.

Nominalens namn - OR (Fig. 11a-c)

Fig. 11a. Tjocka bokstäver mellan punkter, dubbelprägling, • O R • (KMK 1). Runt O. Bokstavspunsen O har spruckit upp nedtill. Sprickan kan tyda på dålig härdning. Vanligtvis borde en sådan spricka ha fallit bort. Den vänstra punkten har punsats in två gånger.

Fig. 11b. RB. Ny, oval bokstav O och samma R som på KMK 1.

Fig. 11c. Otydligt nominalnamn OR horisontellt (Old./Bon./Ekström). Ovalt och fint O. Bokstaven O för nära skölden, som har orsakat en grop i sköldens konturlinje.

Omskriftens bokstäver

Åtsidesstamparnas bokstäver i omskriften

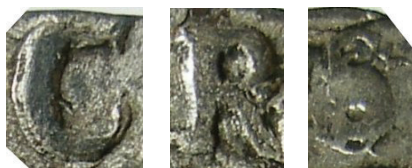

Fig. 12a-c. KMK 1 (åtsidan)
Bokstaven C (CAROLVS). Bokstaven har spruckit upptill och nedtill. Bokstaven är punsad tre gånger. Bägge ändar kompletterade med handgraving (ciselering).
Bokstaven R (CAROLVS). Smal och böjd högerfot.

Bokstaven S (CAROLVS) punsad tre gånger.

Fig. 13a-d. KMK 1 (åtsidan)
Bokstaven S (SVECIAE) även dubbelpunsad (upp-och-nedvänd?)
Bokstaven E, den första, (SVECIAE) är hel, men man kan notera en spricka i det centrala tvärstrecket.
Bokstaven C (SVECIAE) ciselerad nedtill?
Bokstaven E, den andra, (SVECIAE) är skadad: Den övre vänstra serifen är borta liksom största delen av slutet av det centrala tvärstrecket. Punsen har gått sönder vid tillverkningen av denna stamp.

Fig 14a-d. KMK 2 (åtsidan)
Bokstaven C (CAROLVS) ciselerad nedtill.
Bokstaven A (CAROLVS) har ompunsats flera gånger.
Bokstaven R (CAROLVS) med tjockare högerfot. Punsad två gånger.
Bokstaven S (CAROLVS) är punsad tre gånger.

Fig. 15a-b. KMK 2 (åtsidan)
Bokstaven S (SVECIAE) syns ej ordentligt.
Bokstaven E (SVECIAE), den första, syns inte ordentligt.
Bokstaven C (SVECIAE) ciselerad nedtill.
Bokstaven E (SVECIAE), den andra, ser mycket dålig ut, den börjar spricka sönder helt.

Fig. 16a-c. KMK 3 (åtsidan) (myntet är mera nött än KMK 4).
Bokstaven S (SVECIAE) åter dubbelpunsad och ciselerad (?)
Bokstaven E (SVECIAE), den första, har förlorat den övre vänstra serifen.
Bokstaven C (SVECIAE) är nött/har blivit tillplattad. Ciselerad nedtill.
Bokstaven E (SVECIAE), den andra, syns inte ordentligt.

Fig. 17a-c. KMK 4 (åtsidan)
Bokstaven C (CAROLVS) har spruckit nedtill, kurvan uppåt kompletterats med handgraving (ciselering).
Bokstaven R (CAROLVS) med tjockare högerfot. Felfri.
Bokstaven S (CAROLVS). Felfri.

Fig. 18 a-d. KMK 4 (åtsidan)

Bokstaven S (SVECIE) åter dubbelpunsad och ciselerad (?). Som KMK 3.

Bokstaven E (SVECIE), den första, har förlorat övre vänstra serifen. Som KMK 3.

Bokstaven C (SVECIE) som på KMK 1.

Bokstaven E (SVECIE), den andra, har förlorat övre vänstra serifen. Bokstaven börjar deformeras upptill. Den övre kanten ser inte mera rak utan böjd ut.

Fig. 19 a-d. RB (åtsidan)

Punsen C (CAROLVS) har åstadskommit genom att man har filat eller graverat en drygt halvcirclformad punsända med ett rektangel-formigt verktyg. Undre slingan av C har ciselerats upptill.

Bokstaven R (CAROLVS) väl utförd, något böjd högerfot.

Bokstaven O (CAROLVS) dubbelpunsad, den är bättre utförd än tidigare.

Fig. 20 a-d. RB (åtsidan)

Bokstaven S (SVECIE) upp-och-ned (?).

Bokstaven E (SVECIE), den första dubbelpunsad, har förlorat övre vänstra serifen, och ser dålig ut. Dubbelpunsningen gör att bokstaven ser ännu värre ut än den faktiskt är.

Bokstaven C (SVECIE) likt CAROLVS.

Bokstaven E (SVECIE), den andra, har förlorat övre vänstra serifen, och ser dålig ut.

Fig. 21 a-d. Old./Bon./Ekström (åtsidan)

Bokstaven C (CAROLVS) som på RB.

Bokstaven R (CAROLVS) som på RB.

Bokstaven O (CAROLVS) nu oval. Bokstaven liknar i sin form värdebeteckningens O.

Bokstaven S (CAROLVS) dubbelpunsad.

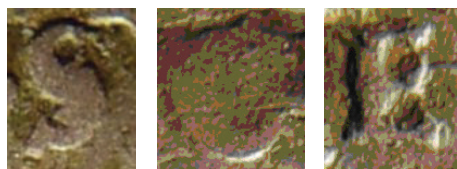

Fig. 22a-c. Old./Bon./Ekström (åtsidan)

Bokstaven S (SVECIE) igen dubbelpunsad.

Bokstaven E (SVECIE), den första otydlig.

Bokstaven C (SVECIE) otydlig.

Bokstaven E (SVECIE), den andra har förlorat vänstra Serifen ovan.

Frånsidesstamparnas omskriftsbokstäver

Fig. 23. a-c. MON NOV, CIVITAT och REVALI, KMK 1.

Stamp A.

Stampen är hel, inga synliga spår ännu att stampen skall spricka upp vid A.

Bokstaven C har spruckit nedtill i CIVITAT, den ursprungliga formen är dock skönjbar. Jämför bokstaven i CAROLVS och SVECIE på åtsidan. Den saknade avslutningen har ej ciselerats tillbaka.

Bokstaven E saknar den övre serifen.

Fig. 24. a-c. MON NOV, CIVITAT och REVALI.

KMK 2 och KMK 3 samt RB. Stamp B.

Bokstaven I och A (CIVITA) dubbelpunsade.

Bokstaven C har spruckit upp och ciselerats.

Fig. 25 a-c. MON NOV, CIVITAT och REVALI, KMK 4.

Stamp A.

Stampen har flagat och måste snart ersättas.

Fig. 26 a-b. MON NOV och CIVITAT. Old./Bon./Ekström.

Stamp C.

Snedpunsningar av bokstäverna M i MON och N i NOV har korrigerats genom dubbelpunsning av nämnda bokstäver.

Bokstaven C (CAROLVS) som på åtsidan på Old./Bon./Ekström och åtsidan på RB.

Några särskilda detaljer

Kronor med blad med och utan punkt

Fig. 27a-b. KMK 4. Åtsides- och fränsideskronor. Blad utan punkt i åtsideskronan. Blad med punkt i fränsideskronan.

Leoparder

Fig. 28. Leoparder. Delvis handgraverade leoparder; lägg märke till baktassarna. Leoparden i mitten har tre baktassar. Old./Bon./Ekström

ERVALI - REVALI

Fig. 29. REVALI, Old./Bon./Ekström. Stamp C. Man har först skrivit ERVALI och sedan korrigerat stavningen genom att ompunsa de rätta bokstäverna på de befintliga.

Punkter inom ringar

Fig. 30 a-b. Kraftigt punsad punkt inom ring i fränsidesomskriftens slut, KMK 2 och RB. Stampidentiska exemplar.

Fig. 30 c-d. Omskriftens punkter inom ringar. KMK 4.

Stamp 1. KMK 1

Stamp 2. KMK 4

Stamp 3. KMK 3

Stamp 4. RB

Stamp 5. Old/Bon./Ekström

Stamp A. KMK 1

Stamp B. RB

Stamp C. Old/Bon./Ekström

Fig. 31. Stamp 1-5 och A-C skala 1,5:1. Jfr tab. 4.

Ex.	Vikt	Åtsidestyp	Frånsidestyp	Kommentar
KMK 1	1,19	CAROLVS • D:G • REX • SVECIE • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Liten sköld. Årtal vertikalt 1 6 6 3 Stamp 1	MON : NOV : CIVITAT : REVALI : • Blad med punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Nästan rak sköld. Värde vertikalt • I • • OR • Stamp A	Årtalet utan punkter. Värdebeteckningen mellan punkter på båda sidor av skölden.
KMK 2	0,89	CAROLVS • D:G • REX • SVECIAE : Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av krans. Liten sköld. Årtal vertikalt 16 66 3 Stamp 2	MON • NOV • CIVITA • REVAL • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av krans. Nästan rak sköld. Värde: I (horisontellt) OR (vertikalt) Stamp B	Åtsidans omskrift skadad, den osäkra textdelen inom parentes. Årtalet omgraverat, ser ut som 663.
KMK 3	0,91	CAROLVS • D:G : REX • SVECIE : (Blad utan punkt i kronan) osynlig. (Kronbåge av stora punkter) osynlig. Liten sköld. Årtal vertikalt, omvänt • 6 3 • • 1 6 • Stamp 3	MON • NOV • CIVITA • REVA(L •) Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av krans. Nästan rak sköld. Värde: I (horisontellt) OR (vertikalt) Stamp B	Årtalet till vänster och höger mellan punkter.
KMK 4	1,02	CAROLVS • D:G : REX • SVECIE : Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Liten sköld. Årtal vertikalt, omvänt • 6 3 • • 1 6 • Stamp 3	MON : NOV : CIVITAT : REVALI : • Blad med punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Rak, med böjd underkant. Värde vertikalt • I • • OR • Stamp A	Årtalet till vänster och höger mellan punkter. Värdebeteckningen mellan punkter på båda sidor av skölden
RB	1,46	CAROLVS • DG • REX • SVECIE • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge slät. Liten sköld. Årtal vertikalt 16 6 3 Stamp 4	MON • NOV • CIVITA • REVAL • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av krans. Nästan rak sköld. Värde: I (horisontellt) OR (vertikalt) Stamp B	Utan punkter i årtalet eller i värdebeteckningen. Årtalets början, 16, lågt placerad.
Tallinn	?	CAROLVS • D:G • REX • SVECIE • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Liten sköld. Årtal vertikalt 1 6 6 3 Stamp 1	MON : NOV : CIVITAT : REVALI : • Blad med punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Nästan rak sköld. Värde vertikalt • I • • OR • Stamp A	Årtalet utan punkter. Värdebeteckningen mellan punkter på båda sidor av skölden.
Old./ Bon./ Ekstr.	1,29	CAROLVS • DG • REX • SVECIE • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge slät. Stor sköld. Årtal vertikalt 1 6(6) 66 3 Stamp 5	MON • NOV • CIVITA • REVALI • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av små punkter. Rak, nedåt smalnande sköld. Värde horisontellt I OR Stamp C	Årtalet omgraverat, ser ut som 663. Utan punkter i årtalet eller i värdebeteckningen.
Medel	1,13			

Tabell 3. Sammanfattande beskrivning över de kända exemplaren.

Åtsidesbeskrivning	Åtsides-stamp	Koppling	Frånsides-stamp	Frånsidesbeskrivning
CAROLVS • D:G • REX • SVECIE • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Liten sköld. Årtalet vertikalt 1 6 6 3	1		A	MON : NOV : CIVITAT : REVALI : • Blad med punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Nästan rak sköld. Värde vertikalt • I • • OR •
CAROLVS • D(:G • REX •) SVEICAE : Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av krans. Liten sköld. Årtal vertikalt 16 66 3	2			
CAROLVS • D:G : REX • SVECIE : Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av stora punkter. Liten sköld. Årtal vertikalt, omvänt • 6 3 • • 1 6 •	3		B	MON • NOV • CIVITA • REVAL • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av krans. Nästan rak sköld. Värde: I (horisontellt) OR (vertikalt)
CAROLVS • DG • REX • SVECIE • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge slät. Liten sköld. Årtal vertikalt 16 6 3	4			
CAROLVS • DG • REX • SVECIE • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge slät. Stor sköld. Årtal vertikalt 1 6(6) 66 3	5		C	MON • NOV • CIVITA • REVALI • Blad utan punkt i kronan. Kronbåge av små punkter. Rak, nedåt smalnande sköld. Värde horisontellt I OR

Tabell 4. Reval 1 öre 1663, stampkopplingschema.

Stampkopplingar mellan Revals ettören 1663

Stampkopplingarna baserar sig på de ovan behandlade sju kända exemplaren av Revals 1 öre 1663. Man bör emellertid alltid ha i minnet, att nya mynt med nya stampar och stampkopplingar kan dyka upp i framtiden. Här presenteras dagens läge (tab. 4, fig. 31).

Av en lycklig tillfällighet har det varit möjligt att konstruera en stampkedja som endast baserar sig på sex mynt. Därtill finns det en åtsidesstamp och en frånsidesstamp, representerade av ett mynt, som inte är kopplade till den ovannämnda stampkedjan.

Baserat på stampkopplingarna ovan kan

man konstatera, att vi har två separata myntgrupper, en bestående av sex mynt och en av ett. Markant avvikelse på åtsidan utgör sköldens storlek och på frånsidan den vertikala eller horisontella valörbeteckningen.

Beskrivningen i katalogen *Samlingen av svenska mynt i Riksbankens myntkabinett*, Carl XI, 1663, nr. 9. Revals Öre.

Åts. CAROLVS • D • G • REX • SVECIE •
Krönt sköld med Pfalziska lejonet, utefter sidorna: 16 | 63, vertikalt stäldt.

Fråns. MON • NOV • CIVITA • REVAL •
Krönt sköld med stadsvapnet, vid sidorna: I | OR, vertikalt stäldt.

har därutöver kunnat bevisas delvis miss-

1 öre 1663	Åtsida	Frånsida	Exemplar
	<i>Pfalz' lejon i liten sköld</i>	<i>Vertikal värdebeteckning</i>	
Variant A	16 63, vertikalt med SVECIE •	• I • • OR • med REVALI : •	KMK 1, Tallinn
Variant B	• 6 3 • • 1 6 •, vertikalt med SVECIE :	• I • • OR • med REVALI : •	KMK 4
	<i>Pfalz' lejon i liten sköld</i>	<i>Både vertikal och horisontell värdebeteckning</i>	
Variant C	• 6 3 • • 1 6 •, vertikalt med SVECIE :	I (horisontellt) OR (vertikalt) med REVAL •	KMK 3
Variant D	16 63, vertikalt med SVECIAE : och SVECIE •	I (horisontellt) OR (vertikalt) med REVAL •	KMK 2, RB
	<i>Pfalz' lejon i stor sköld</i>	<i>Horisontell värdebeteckning</i>	
Variant E	16 63, vertikalt med SVECIE •	I OR med REVALI •	Old./Bon./ Ekström

Tabell 5. Ny typologi för Revals 1 öre 1663.

visande, ty värdebeteckningen är inte helt vertikalt ställd, utan, som också kan konstateras från bilden (Fig. 5.), är både horisontellt och vertikalt ställd:

I (horisontellt) | OR (vertikalt).

Av stampkedjan kan man även konstatera, att frånsidan tjänade som understamp medan åtsidesstampen hölls lös i handen, då mynten tillverkades. Det baserar sig på det faktum, att då den fasta understampen slets och skadades mindre än den lösa överstampen, behövdes det i motsvarande grad fler överstamper, i detta fall åtsidesstamper. Relationen mellan under- och överstamper var i allmänhet 1:2 eller 1:3, här tycks relationen enligt de bevarade mynten ha varit 1:2. Också det ovan nämnda antagandet, som baserade sig på Griersons studier, om 2-3 understamper

och 4-5 överstamper har visat sig att vara korrekt. Detta förutsatt att det inte dyker upp fler åtsides- och frånsidesstamper för Revals 1 ören 1663. Det är möjligt och även troligt p.g.a. det statistiskt sett lilla antal ex. som för tillfället står till vårt förfogande.

Ny indelning

Eftersom Revals 1 öre 1663 hittills har katalogiserats som ett årtal utan varianter och stampkopplingar har behovet att ordna dem inte existerat. T.ex. den gamla beskrivningen i RB hade helt förbisetts. Med de “nya” varianterna ovan har frågan emellertid aktualiserats. I det följande skall ett förslag för ny mynttypologi presenteras (tab. 5), med tanke på ett förenklat katalogiseringsbehov men som baserar sig på stampkedjan ovan.

Slutord

Livländska mynt är alltid överraskande när man gör mer detaljerade studier, så även här. Det allmänna problemet är dock bristen på skriftligt material samt mynt eller myntbilder. En stor del av de livländska mynten bör enligt det bevarade myntmaterialet räknas som ytterst sällsynta. Litteraturen tiger ofta helt och är i bästa fall mycket svåråtkomlig, särskilt manuskripten.

Min tanke om bara ett stamppar, har oförmodat förvandlats till varianternas ymnighet. Myntpräglingen i Reval under svenskt välde karakteriseras av sporadiska myntningsperioder med längre intervaller utan lokal mynttillverkning. Då präglingsverksamheten i Reval sattes i gång, nu för sista gången under svenskt välde, i början av Karl XI:s regering, behövdes det en kunnig ämbetsman för uppdraget. Trots sina kunskaper saknade Lembken emellertid erfarenhet att massproducera små metallobjekt och han blev snart bortmanövrerad och ersatt av stadens borgmästare. Myntningsperioder då det sker ändringar i myntfoten samt myntmästarbyten skapar alltid intressanta föremål, bevismaterial för eftervärlden.

Foto: Raimo Pullat (fig. 7), författaren (fig. 6b, 9c, 11c, 21-22, 26, 28-29), Kenneth Jonsson övriga.

Förkortningar

KMK – Kungliga Myntkabinettet, Stockholm.

M.m. – Myntmästarmärke.

U.å. – Utan årtal.

Litteratur och övriga källor

Arndt, J.: *Der Liefländischen Chronik anderer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern*. Halle 1753.

Berch, C. R.: *Beskrifning öfwer swenska mynt och kongl. skåde=penningar*. Uppsala 1773.

Brandt, T.: *Svenska provinsmynt*. Stockholm – Jakobstad 1963.

Brenner, E.: *Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum*. Stockholm 1691 och 1731.

Bruun, L. E.: *Sammlung des Herrn L. E. Bruun in Kopenhagen Schwedische Münzen I. Teil. Vom Mittelalter bis Gustav Adolph*. Auktionskatalog A. Hess Nachf. Frankfurt a. M. 1914.

Buchholz, A.: *Opublicerat manuskript om livländska mynt*. U.å. (ca 1900). Riga.

– *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Buchholz, Anton: *IV Münzen und Medaillen*, Riga 1896, 213-230.

Bukowski, H.: *Auktionskataloger*. Stockholm.

Fedorov, D.: *Moneti Pribaltiki XIII-XVIII stoletii*. Tallinn 1966.

Grierson, Philip: *Later Medieval Numismatics (11th - 16th Centuries)*. *Selected studies*. London, 1979.

Haljak, G.: *Estonian Coin Catalogue/Eesti Münt Kataloog*. Tallinn 1993.

Hanselli, P.: *Svenska guld-, silfver- och kopparmynt 1522 - 1872*. Uppsala 1876.

Holmberg, D.: *Mynt af guld, silfver och koppar präglade i Sverige och dess utländska besittningar 1478-1892 samt i Norge efter föreningen med Sverige*. Samt Tillägg. Stockholm 1894 och 1899.

Holmberg, D.: *Svenska mynt af guld, silfver och koppar förtecknade efter årtal 1478 - 1899*. NM XV, Stockholm 1900.

Hutten-Czapski, E.: *Catalogue de la Collection des Medailles et Monnaies Polonaises*. Vol. I-V. St. Petersburg – Cracovie 1871-1916.

Jochumsen, H.: *Verzeichnis aller bisher nachweisbaren baltischen Münzen und der Desiderata der Sammlung Anton Buchholz*. Bearb. und hrsg. R. Sengbusch. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. Herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Bd. 22, H. 4. Riga 1924-1928, 221-259.

Kieler, E.: *Manuskript: Meine Beschreibung baltischer Münzen*. U.å. KMK. Skriven under

1920- och 1930-talen.

Kieler 1937: Fortegnelse over en Samling sjældne svensk-baltiske Mønter (Reval, Riga, Narva og Livland). Sagførernes Auktioner. København, 28.5.1937.

Krugel, Eckhard und Gerbaševskis, Gundars: *Münzpreisbuch Livland. Preise aus Auktionen und Lagerlisten 1980-2001*. Riga 2001.

Körber, Ed. Ph.: *Münzen in der Stadt Reval geprägt. Beschrieben und abgebildet von Ed. Ph. Körber, 1826*. Manuskript. Nytryck med kommentarer av Ivar Leimus, Eesti Ajaloomuuseum, Tallinn, april 2006. Citeras som Körber 1826.

Körber, Ed. Ph.: *Väterländische Merkwürdigkeiten Viertel Theil. Numismatik von Lief- und Ehtland, nebst einem Anhang von Russischer Courant Münzen, die seit des Regierung Kayser Peter I, bis auf unsere Zeiten geprägt worden sint. Liefländische Münz=Sammlung enthaelt alle bischer entdeckte Münzen die zur Zeit des Ordens und nacher gepregt worden. Beschreiben und gezeichnet durch Eduardt Philipp Körber*. Dorpat 1800. Mscr. im Eesti Kirjandusmuuseum (Estnischen Literaturmuseum), Tartu. Skrivet och kompletterat löpande till 1840-talet.

Leimus, Ivar: *Tallinna mündimeistril 17. sajandil. Die Tallinner Münzmeister des 17. Jahrhunderts. Vana Tallinn VII (XI)*, Tallinn, 1997, 13-35.

Leimus, Ivar: Das Münzwesen Revals im 17. Jahrhundert. *Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*. Tartu 1998, 169-197.

Leimus, Ivar: Die Revaler Münzmeister des 17. Jahrhunderts. *Geldgeschichtliche Nachrichten* 190 (März 1999), 90-94.

Matto, G.: *Numismaatik Baltimail*. Narva 1931.

Minus & Preiss: *Die Gotthard Minus'sche Thaler- & Medaillensammlung. Die Adolph Preiss'sche Sammlung von Münzen und Medaillen der baltischen Provinzen, (Lievland, Curland und Esthland) nebst einer Sammlung*

von Contrefaits-Medaillen des XVI. Jahrhunderts. Bearbeitet von F.J. Wesener. Versteigerungskatalog, Brüder Egger. Wien 1874.

Neumann, E.: *Die Münzen der westpreußischen und baltischen Städte unter polnischer bzw. schwedischer Oberhoheit*. Köln 1997.

NM: *Numismatiska Meddelanden*, Stockholm.

NNÅ: *Nordisk Numismatisk Årsskrift*. Köpenhamn, Helsingfors, Oslo, Stockholm.

North, Michael: *Geldumlauf und Wirtschaftskonjunktur im südlichen Ostseeraum an der Wende z 1550*. Kieler Historische Studien, Band 35. Sigmaringen, 1990.

Oldenburg, J. F. H.: *Beskrifning öfver J. F. H. Oldenburgs samling af svenska, svenska besittningarnes och landtgreffen Fredriks (konung Fredrik I) hessiska Mynt*. Stockholm 1883.

Olofson: *F.d. Kriminalöverkonstapeln herr Bernhard Olofsons svenska myntsamling, del II, Kristina - Adolf Fredrik*. Katalogiserad av T.G. Appelgren. Stockholm 1946.

Retowski: *Auctions-Catalog von Münzen und Medaillen verschiedener Länder und einer hervorragenden Sammlung von Münzen der baltischen Provinzen*. A. Hess Nachf. Frankfurt am Main 1912.

RB: (Hildebrand, H, omarbetad efter Hildebrand, B.E.), *Samlingen av svenska mynt i Riksbankens myntkabinett*. Stockholm 1889.

Rußwurm, C.: *Revals Münzrecht und Münze. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben von der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft*. Band III. BKELK. Bd. 3., H. 1., s. 88-99. Reval 1887.

SB [1967] Ahlström, B.: *Sveriges besittningsmynt 1561-1878*. Stockholm 1967.

SB Ahlström, B., Almer, Y., och Jonsson, K.: *Sveriges besittningsmynt*. Stockholm, 1980.

Schmith, C. von: *Die Münzen der Vorzeit Livlands. II. Theil. Münzen unter den Königen*. Dorpat 1857-1858. Manuskript, Museum für die Literaturforschung Estlands, Tartu.

Sellmer: *Versteigerungs-Katalog einer Sammlung von Baltischen Münzen aus dem Besitze*

eines baltischen Sammlers, darunter hervorragende Seltenheiten. A. Hess Nachf. Frankfurt am Main 1920.

Snoilsky, C.J.G.: *Ett svenskt myntkabinett*. Stockholm 1873.

Stiernstedt, A. W.: *Om Myntorter, myntmästare och myntordningar i Sveriges forna Östersjöprovinser och tyska eröfringar*. NMV, (Stockholm 1878), 23-28.

Stiernstedt, A. W.: *Beskrivning öfver Friherre A.W. Stiernstedts Svenska Myntkabinett* (NM VI & VII), Stockholm 1880.

Svensson, S. 1966 och 1970. Hirsch Myntauktioner. Del I-II. Stockholm 1966, 1970.

Tingström, Bertil: *Svensk numismatisk uppslagsbok. Mynt i ord och bild 1521 - 1972*. Tredje omarb. uppl, Stockholm 1972.

Wedberg, J.O.: *Förteckning öfver framlidne f.d. Justitierådet Johan Otto Wedbergs efterlämnade Myntsamling. Del II, Svenska Mynt från nyare tiden 1654-1907*. Stockholm 1912.

Weinmann, Arno: *Reval 1646 bis 1672. Vom Frieden von Brömsebro bis zum Beginn der selbständigen Regierung Karls XI*. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. Bonn, 1991.

Wolontis, Josef: *Kopparmyntningen i Sverige 1624 - 1714*. Helsingfors 1936.

Avslagen av originalstamparna till Landskronas 2 mark 1675 (SM 253)

Sonny Serrestam

I Landskronas förnyade stadsprivilegier 1663 fick staden rätt att prägla mynt. Myntningen kom emellertid igång först 1675, då 2-marken och 2-ören myntades. När Landskrona under skånska kriget intogs av danska styrkor 11 juli 1676 upphörde myntningen. Det finns två olika

typer av 2-marken 1675 (SM 252-253) varav endast den förra är känd från samtida präglingar (fig. 1). Henning Kemper var myntmästare fram till kort tid före 23 dec. 1675 då Johan Hindrich Hille hade antagits som myntmästare (Stiernstedt 1874, 55-56).

I myntkabinettet i Smålands museum förvaras ett avslag av Landskronas 2 mark 1675 (SM 253 - fig. 4). Den är präglad i finsilver med de bevarade originalstamparna som förvaras i den kgl. Mønt- og Medaillesamlingen i Köpenhamn (fig. 2). De är ett krigsbyte från erövringen av Landskrona i juli 1676. Något originalexemplar är ej känt trots att stamparna visar tydliga spår av användning. Avslag i silver är som sagt kända, men även ett exemplar i tenn som fanns hos den bekante storsamlaren L. E. Bruun, Köpenhamn.

Stamparna hade sedan 1805 förvarats på det Kgl. Møntverket i Köpenhamn, men under verksamhetsåret 1933-34 övergått till Mønt- og Medaillesamlingen som gåva. Genom myntdir. N.P. Nielsens försorg har också minst två avslag i finsilver gjorts, även dessa överlämnade som gåva.

Det befintliga exemplaret i Smålands museum ingick i Hjalmar Wennerth's stora myntsamling som M. C. Hirsch mynthandel under ledning av Harry Gluck köpte för 600.000 kr 1967. Avslaget hamnade i firmans kopia- och förfälskningssamling, som i början av 1990-talet köptes av Gunnar Hallenblad,

Fig. 1. 2 mark 1675. SM 252. Lunds universitets historiska museums myntkabinett. Präglad under samtiden.

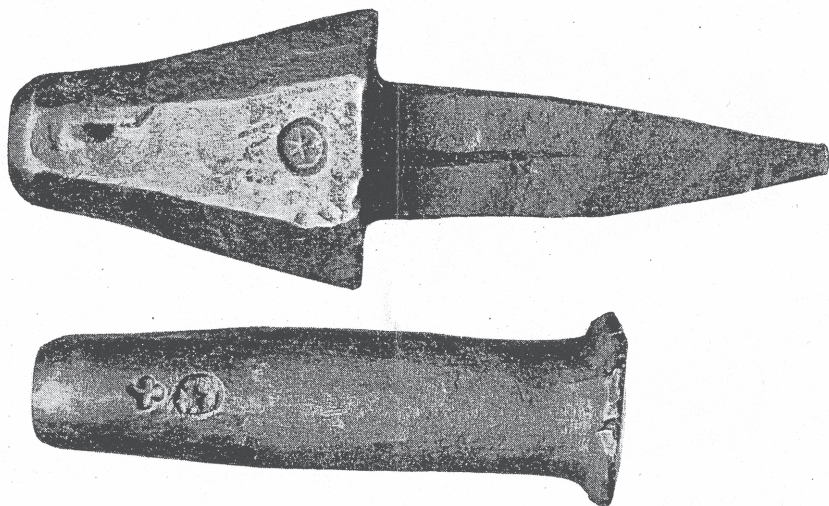

Fig. 2. Stamparna till 2 mark 1675. SM 253. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Köpenhamn. Skala ca 1:2,5. Reprofoto.

Stockholm som skänkte densamma till myntkabinettet i Smålands museum.

Det kan vara av intresse att se vad Wennerth själv skrev om sitt exemplar: "Präglad med stampar som danskarna medförde till Köpenhamn år 1676 från Landskrona under kriget 1675-1677.

År 1935 företogs en grundlig inventering i försvarsministeriet i Köpenhamn, varvid påträffades en hel det gamla sigillstampar. Bland dessa fanns två som man ej kunde identifiera. Vid närmare undersökning befanns det vara stamparna till en svensk två mark för

Fig. 4. SM 253. Exemplaret i Lunds universitets historiska museums myntkabinett. 13,60 g. Präglad i slutet av 1930-talet.

Fig. 3. 2 mark 1675. SM 253. Med Henning Kempers myntmästarmärke, tre glödghakar. 10,39 g. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Köpenhamn. Präglad 1933/34.

Landskrona myntverk. Under skånska kriget 1675-76 erövrades Landskrona av danskarna och bortfördes då en större mängd krigsbyte däribland hela myntverket med stampar och "färdiga varor". Tydligtvis har denna stamp varit avsedd att användas, men ej hunnit att tagas i bruk, varför någon svensk prägling av detta mynt ej förekommer. Föreliggande avslag är en gåva jag erhållit från Kgl. Møntet i Köpenhamn förmedlad av Malmö museum som överlämnade detta exemplar till mig som julklapp den 22/12 1939 genom dr. Ernst Fischer. Inalles äro högst 10 exemplar präglade 1939 av danska myntverket, varav

Fig. 5. SM 253. Exemplaret i myntkabinettet, Smålands museum. 13,73 g. Präglad i slutet av 1930-talet.

alla utom detta äro på museer!”

Som synes avviker Wennerts uppgifter till en del från de som *Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling* genom Georg Galster lämnade 1935. Sammanfattningsvis kan man konstatera att präglingens verktygen använts vid minst tre tillfällen.

1. Präglad före 1914 för L. E. Bruuns räkning i tenn 8,19 g. Endast känd i detta ex. Se vidare B. Ahlström auktion 14 1977, nr 142.

2. Den Kgl. Mønt- og Medaillesamlingen i Köpenhamn (fig. 3). 2 ex i finsilver, där ett väger 10,39 g och har ett inslaget Z på randen (ett N om man håller exemplaret lodrätt). Präglade 1933/34.

3. För andra museer och någon eller några privatpersoner i ca 10 ex. På randen är COP inslaget. Lunds universitets historiska museums myntkabinett 13,60 g (fig. 4) och Smålands museum 13,73 g (fig. 5). Präglade i slutet av 1930-talet.

Tryckta och otryckta källor

Galster, G. *Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling i finansåret 1933-1934*. Köpenhamn 1935.

Stiernstedt, A.W. Om myntorter, myntmästare och myntordningar i det nuvarande Sverige. *Numismatiska Meddelanden* I. Stockholm 1874.

Wennerth, Hjalmar (1881-1960. Malmö.

Handskriven förteckning över myntsamlingen, del V, Karl XI.

Foto: Kenneth Jonsson (fig. 1, 3-4) Smålands museum (fig. 5).

Religiøs søken som drivkraft til monetarisering i middelalderen

Svein Gullbekk

I den grad noe har blitt holdt frem som en drivende kraft i utviklingen av en pengeøkonomi i Norge i middelalderen, var det kongemakten på 1600-tallet.¹ Christian IVs militære engasjementer i tredveårskrigen og krigene mot Sverige hadde utarmet kongemaktens finanser. For å bøte på dette ble skattetrykket mot bøndene økt kraftig. Bøndene måtte svare for skattene i speciedalere. At kongemakten skulle ha vært en drivkraft for bruk av mynt var imidlertid ikke noe 1600-talls fenomen. Den prosessen begynte allerede på 1000-tallet i Norge. Siden Harald Hardråde etablerte et nasjonalt myntvesen hadde kongene i Norge monopol på utmynting. Fra da av var det i kongemaktens interesse at mynt vant aksept og utbredelse over store deler av riket. Ved å åpne for at skatter, sakefall, landskyld og andre avgifter kunne betales i mynt, sikret kongemakten at myntene ble brukt. På den måten klarte kongemakten å komme i en posisjon hvor de kunne høste inntekter av utmynting.

Ved siden av kongemakten var kirken en sentral aktør i samfunnsutviklingen i middelalderen. Erkebiskopen i Nidaros ble tildelt myntrett allerede i 1222. En rett som ble trukket tilbake i 1281. Selv om erkebiskopens myntrett var et sentralt privilegium i forhandlingene mellom kongemakt og

kirke på 1200-tallet, er det mindre åpenbart at kirken skulle være en sentral pådriver i monetariseringsprosessen. Kirken inntok lenge en antimonetær holdning. Frans av Assisi beordret sine tilhengere til "ikke å være i besittelse av, eller motta mynter, eller være årsaken til at noen mottar dem, og ikke ha mer aktelse, eller behov for, penger enn steiner".² I kanonisk rett ble åger sett på som en av middelalderens største synder. Det er likevel kirken vi skal rette søkelyset mot for å forstå noen av drivkrefter som lå bak penetringen av mynt ut på landsbygdene i Norge i høymiddelalderen. Vi har sett med hvilken kraft den pavelige organisasjon gjennomførte innsamlinger av Romaskatt så langt nord som Norge. Pavestatens finanser baserte seg for en stor del på penger. I tråd med kirkeretten ute i Europa ble bestemmelser om betaling av 1 penning årlig i Romaskatt innlemmet i norsk lovgivning i 1182. På samme måte som ute i Europa skulle denne

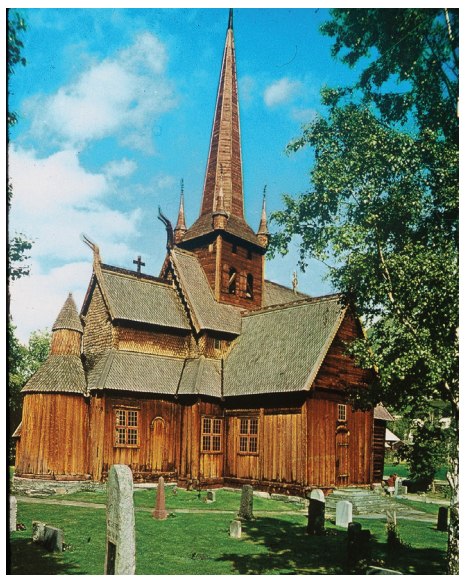

Fig. 1. Lom stavkirke i Gudbrandsdalen fra slutten av 1100-tallet er den norske kirken der det er funnet flest mynter, til sammen 2305 mynter eldre enn ca. 1319.

avgiften betales i lokal mynt.³ Etter hvert var det ikke bare Romaskatten, men også ekstraordinære tiender til støtte for korstog til det hellige land som førte til at norske bønder, byfolk og geistlige måtte skaffe mynt.

Vi har allerede sett at dette var Utskriving av pavelige avgifter og skatter som drev bønder og geistlige til å skaffe mynt i store omfang.⁴ Dette var imidlertid ikke de eneste områdene kirken initierte bruk av mynt. Teologien var i stadig utvikling. Offeret fikk en stadig sterkere stilling i middelalderkirken. For å komme in i paradiset måtte sjelen være syndfri. Mens skriftemålet var den viktigste måten å få syndsforlatelse, kunne pengeoffer gi den enkelte bedre sjanse hos kirken og Gud. Selv om teologien var negativ til penger, var den praktiske organiseringen av pavekirken opptatt av å finansiere kuriens utgifter. For å gjøre dette utnyttet kirken sin stilling som leverandør av frelse i den vestlige kristenhet. Når lokalprestene la frem krav om at avgifter og offer ble gjort i St. Peters, pavens og kirkens navn, hadde det stor gjennomslagskraft på landsbygdene i middelalderen. For å oppfylle sine forpliktelser overfor kirken og Gud var det nødvendig for norske byfolk og bønder å skaffe mynt. Religiositet var en sterk motivasjon for at folk skulle skaffe mynt i middelalderen.

Botsdisiplin sto sentralt i kirkens jurisdiksjon. I kristenretten er det anvendt to straffesystemer. Overfor ett og samme kristenrettsbrudd er det i regelen stillet to sanksjoner av forskjellig art: Budet om å sone misgjerning ved å bæta við biskup, altså bøte til biskoppen, og budet om å sone ved å bæta við Krist (Gulatingsloven), bæta við gud (Frostatingsloven), ganga til skripta ok bæta við Krist (Eidsivatingsløven og Borgartingsloven). Syndere og misgjerningsmenn skulle altså bøte til Gud og biskop. Bøter til biskoppen var av samme art som bøter til kongen og private etter verdslig rett; pengebøter i faste beløp, supplert med utlegd.⁵ Bøter við Krist var en betegnelse

for den kirkelige pøniten, med bannsetting som motstykke til verdslig utlegdsstraff. Den vesentlige bestanddel av pønitenen var et variert register av botshandlinger; bønnehold, knefall, faste og pilgrimsreiser etc. Vi finner ingen detaljerte oppgaver over botshandlinger i kristenrettene, men praksis var skiftende og hver katedralkirke utøvet sitt eget system.⁶ I kirkelig terminologi omtales dette skillet som *forum internum* og *forum externum*. Mens verdslige makthavere regjerte over menneskene, hadde kirken myndighet over sjelen. Etter hvert skjedde det en tilnærming mellom sanksjonene i de to straffesystemene. Med støtte i lovene om redemsjon og indulgensen der kirken kunne binde og løse menneskene fra synden og dens følger i det hinsidige, etablerte pengeboten seg blant pønitenene.⁷ I biskop Laurentius' saga kan vi lese at mektige menn som var falt i store synder heller ville betale penger enn "å ydmyke sig på samme måte som andre småfolk".⁸ Bøter som skulle tjene til avløsning for pøniten, såkalte misgjerningspenger var utbredt ute i Europa.⁹

Det var årmannens oppgave å holde oppsyn med at kristenrettens bestemmelser ble overholdt og idømme pengebøter. Det var han som hadde myndighet til å gjøre menn utleg, han har den eksekutive myndighet til å sette straffen i verk. Den korporative refselse er en kirkelig straff. Det viser seg deri at man kunne kjøpe seg fri for en pengebot til biskopen. Pengeboten var under middelalderen et sentralt trekk ved den kirkelige jurisdiksjon.

Pavekirkens fokus på den enkelte sjels frelse og mulighet for syndsforlatelse gjennom pengeoffer og pengegaver, var en sterk drivkraft for det enkelte menneske til å skaffe seg penger. Pavenes beslutning om å senke skattenivået til den enkelte sjel innenfor den vestlige kristenhet var en medvirkende årsak til at folk begynte å bruke mynt. På den måten plasserte kirken seg som en pådriver i penetreringen av monetariseringen ut på landsbygdene i Norge i middelalderen.

Denne monetære penetreringen av bygdene i middelalderen har manifestert seg gjennom tusener på tusener med enkeltfunn i danske, norske og svenske kirker (fig. 1).¹⁰ Kirker på de mest avsidesliggende steder inneholder middelaldermynter som sognebarn har mistet eller ofret i søken etter Gud og frelse i et univers der troen på livet etter døden var virkelig for folk flest.

Noter

- 1 Andreas Holmsen, *Norges historie fra de eldste tider til 1660*, 4. utg. Oslo 1986, 405.
- 2 Regula Fratrum Minorum, I, kap. VIII i *Opuscula Sancti Patris Francisci Assiensis, Quarrachi ved Firenze*, 1904, 35.
- 3 William Lunt, *Papal Revenues in the Middle Ages*, New York 1965, vol. I-II. Yngve Brilioth, *Den påfliga beskattningen af Sverige*, Uppsala 1915.
- 4 Svein H. Gullbekk, *Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen*, Oslo 2003, 305 ff.
- 5 Jens Arup Seip, *Sættargjorden og kirkens jurisdiksjon*, Oslo 1942, 28.
- 6 Edvard Bull, *Folk og kirke i middelalderen*, Kristiania 1912, 115-127.
- 7 Thomas Aquinas, *Summae Theologicae* IV, q. 86 a. 4.
- 8 *Laurentius saga*, kap. 50; *Biskupa sögur I*, utg. Hinu Íslendzka Bókmentafélagi, Kaupmannahöfn 1858, 856.
- 9 Olaf Kolsrud, *Kirke og Folk, Norske Historikere i Utvalg*, III, 177.
- 10 I nordisk sammenheng er det særlig Henrik Klackenberg, *Moneta Nostra*, Lund 1992 som har behandlet funn av middelaldermynter i kirker.

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf.
Foto förf. om inget annat anges.